

O VELIČINI BOŽIJOJ

lekcije iz logike i vježbe iz filozofije

Akademik Ferid MUHIĆ

Tekst je objavljen u časopisu *Šenja* koji izlazi na albanskom jeziku u Skoplju.
Prijevod Hasan Džilo.

Allahu ekber! Allahu ekber! Allahu ekber! Allahu ekber! Ovako započinje ezan – poziv vjernicima da pođu na molitvu od prvih dana islama! Svaki dan, pet puta dnevno, bez izuzetka, ovim riječima, na molitvu se danas u svijetu pozivaju milijarda i osamsto miliona muslimana! Budete li potražili rječnik da biste vidjeli šta znače te riječi, naći će te odgovor: *Allah je najveći!*

Bez obzira na kojem je jeziku rječnik, prijevod će glasiti: *Bog je najveći!* Ovako početne riječi ezana prevode vrhunski lingvisti i filolozi iz Britanije na engleski, no i pedantni specijalisti iz Njemačke; ovako prevode nenadmašivi majstori stila, Francuzi tako prevode te riječi, svaki na svoj jezik, i Rusi, Španci, Italijani, narodi sa naročito dugačkom tradicijom pisanja i prevođenja najpobožnijih traktata! Isto objašnjenje dobit ćemo i od autora muslimana, kako samih Arapa, tako i Turaka, Indonežanaca, Pakistanaca, Albanaca, Bošnjaka...

Naizgled, sve je u redu. U tome nema nikakvog problema i tu nije ništa sporno: neko je veliki, neki drugi je veći, no Bog je najveći! A zar nije?! Ko je veći od njega? Pozitiv, komparativ, superlativ! Čista logika i jasna gramatika. Stupnjevanje, komparacija. To može svako odveć lahko razumjeti! U svijetu postoje male i velike stvari, male se dijele na male, manje i najmanje, a velike se stvari dijele na velike, veće i najveće. I kao što je jasno u gramatici, jasno je i u stvarnosti! Nema ništa proturiječnog ako smo potvrdili, ono što se mjeri, najvećim, da ga nazove imenom Božijim! Svako zna da je Bog *najveći, najpravedniji, najbolji, najsavršeniji*, i zbog toga je Bog!

Međutim, *polahko Horacije, između neba i zemlje ima mnogo stvari o kojima tvoje um i ne sanja!* – prisjetimo se jedne Hamletove replike! Naime, kao prvo, logički je neproturiječno i gramatički korektno da se uspoređuju samo mjerljive stvari, a čime da se uporedi i kako da se izmjeri Bog?; kao drugo, zar nije neuporedljivost kako jedan od atributa Božijih eksplicite naglašena u svim svetim knjigama, a svaka uporedba Boga čak je i striktno zabranjena, time što je naređeno da se Bog ne upoređuje ni s kim i ni s čim, i da se Njemu ne pripisuje niko koji bi bio sličan Njemu!?

Ipak, i pored ovog, rečenica: *Bog je najveći* – čuje se na svakom koraku i postojano krši obje zabrane. Time što Boga proglašava „najvećim“, bez da prethodno ispuni uslov nužnog mjerenja i uporedbe, ova rečenica je prekršila logičku zabranu; time što Boga proglašava „najvećim“, upoređuje ga s nekim i s nečim, odnosno, pripisuje Mu drugove – slični Bogu (nužna premisa, da bi mjerenje i uporedba imali bilo kakvog smisla!) – od kojih je Bog navodno „najveći“, evidentno se krši striktna zabrana uopće da se napravi bilo koja uporedba s Bogom, i to zabrana izrečena od samog Boga!

Ako je malo prije izgledalo da je sve u redu, sada izgleda da ništa nije u redu. No iznova: samo naizgled tako se čini! Najprije, već je osnovna greška napravljena u prijevodu, odnosno u nekritičkom prihvatanju konvencionalnog tumačenja ove formule. U osnovi, *Allahu ekber!* – ne znači *Bog je najveći!* – već sasvim jednostavno, gramatički i semantički, znači: *Bog je veliki!* U ovoj formulaciji nema ni logičke, ni gramatičke greške, kao što nema ni kršenja Božije zapovjedi: da Njega ne upoređujemo ni s kim i ni s čim! Ali, prosječnom vjerniku, zaglibljenu u svakodnevnom svijetu, nekako se čini *malo* ako se kaže da je Bog veliki! Ima mnogo velikih stvari u svijetu u kome on živi, ima ogromnih stvari, a Bog bi eto bio veći od svih tih stvari! Bog mora da bude *najveći!* To je sigurno!

I tako, naša upornost da Boga oslovljavamo titulom „najvećeg“, potječe od navike, formirane u svakodnevnom životu, da sve stvari upoređujemo, i to po mnogim osnovama (veličine, dobrote, sile, pravednosti, milosti), a zaključak uporedbe da izrazimo u formuli superlativa! U svijetu osjetila, svijet koji je inače limitiran, mjerljiv, dostupan empirijskom uvidu, komparacije „veliki“, „veći“, „najveći“; „dobar“, „bolji“ i „najbolji“ (velika“, „veća“, „najveća“; „dobra“, „bolja“, „najbolja“) funkcioniraju bespriječno! Viša instanca pozitivna jeste komparativ, a najviša instanca, viša od obje prethodne, nužno je superlativ! Gdje ima veliko, ima i veće, a gdje ima veće ima i najveće!

Međutim, opet ćemo podsjetiti: u svijetu u kojem živimo, sve funkcionira bespriječno samo zbog toga što, prvo: u svijetu našeg svakodnevnog iskustva imamo posla sa stvarima koji su, praktički (ili, u najmanju ruku, u principu) mjerljivi i uspoređujući; i drugo: u takvom uspoređujućem postupku, stupnjevanje i prepoznavanje najviše instance, nema ničeg ni logičkog, niti pak filozofski proturiječnog. S druge strane, upravo zbog toga je empirijski nemoguća, logički kontradiktorna i filozofski nedosljedna, uporedba Boga po uzusu preuzetog od svijeta konačnih predmeta, na kojima se inače odnosi sve naše iskustvo, nužno dovodi do logičke kontradikcije i unosi filozofsko-religijsku zabunu!

Ovo će postati očevitim ukoliko budemo analizirali u već standardiziranom konceptu Boga, određenog prema osnovnim atributima, saglasno prihvaćenim od triju klasičnih monoteističkih religija (jevrejstva, kršćanstva i islama), kojeg, u suvremenoj *filozofiji religije*, većina autora određuju kao „etički monoteizam“. Spomenut ćemo ih prema uobičajenom redosljedu:

Omnipotencija – Svemoć: Bog može sve! Nema granice u moći Božijoj;

Omniscijencija – Sveznanje; Bog zna sve! Nema granica u znanju Božijem!

Omniprezencija – Sveprisutnost; Bog je svugdje! Nema mjesta gdje nema Boga;

Omniperfekcija – Sve-savršenost; samo Bog je savršen! U Bogu je skupljeno sve savršenstvo;

Aseit – Sve-jastvo; Bog je granica svih stvari! Nema ničeg što bi ograničilo Boga.

Izabrali smo termine iz klasičnih teoloških rasprava zbog toga što se oni upotrebljavaju i danas u savremenim religijskim i filozofskim raspravama. Ako našu pozornost upravimo neposrednom značenju markiranih atributa, uvidjet ćemo da njihove latinske forme ni u jednom slučaju ne impliciraju nekakve gramatičke komparativne instance! Nema ni jednog *hiper*, ni *ultra*, ni *ultima*, bilo da je riječ o potenciji, scienciji, prezenciji, perfekciji, aseitetu, što znači da ni u jednom slučaju nije upotrebljen ni komparativ, ni superlativ! Formulacija koja je primijenjena, ni s čim ne upoređuje Boga, niti pak Boga određuje superlativima ukazujući da je *najveći*, da *najviše zna*, da je *najprisutniji*, *najsavršeniji*, *najmanje ograničen* i *najvlastitiji*! Jednostavno, umjesto komparativa i superlativa, upotrebljava se samo *dativ*. Formulacija *Omnipotencije* jasno sugerira na to da je sva moć Božija. Kazati „Bog može sve“ – direktno znači da *niko drugi ništa ne može!* Da je sva moć od Njega, da moć ustvari ima svog izvora u Bogu! Tako i termin *Omniscijencija* direktno znači da je sve znanje Božije! „Bog zna sve!“ način je na koji se kaže da niko drugi ništa ne zna i da sve znanje ima svog izvora u Bogu! *Omniperfekcija* kao atribut Božiji, već logički isključuje bilo kakvu komparaciju, i onemogućuje griješku filozofski nedosljednoga stupnjevanja savršenstva – perfekcija apsolutni je pojam, a to znači da ona po definiciji ne može da bude označena kao „manja“ ili „veća“. Iskaz: „Bog je sve-savršen“ identičan je iskazu:

„Samo Bog je savršen“ i utoliko je logički nemoguć i filozofski bespredmetan oksimoronski iskaz: „Bog je najsavršeniiji!“ (??)

Isto to važi u cjelini i za prijevod prve dve riječi ezana! „*Allahu ekber!*“ ne znači „Bog je najveći!“, već sasvim jasno i jednostavno: „*Bog je veliki!*“. U gramatici koja se odnosi na atribute Božije, dativ, odnosno pozitiv, i logički i filozofski nužno je neopravdan, jer se Bog ne može uporediti! Ništa drugo nije veliko, da bi Bog od toga bio nešto što je „veće“ ili „najveći!“ U osnovi, samo Bog je veliki; u poređenju s Bogom ne samo što ništa drugo nije veliko (veće, najveće!), već jednostavno i sami pojam „veličine“ iščezava kao takav i postaje bespredmetan, prazan! Može li se uopće zamisliti neko toliko velik da bi se moglo kazati da je Bog „veći“ od njega, a pri tome da se ne počini grijeh upoređivanja s Bogom!?

Zahvaljujući ovoj sposobnosti koju je Dekart (Descartes, Cartesius) označio sintagmom *lumen naturale* (*svjetlost prirode*) a koja označava čudo našeg razuma, bez problema možemo razumjeti da, kada je riječ o Bogu, oznake „veliki“, „dobar“, „milostiv“, „savršen“ označavaju besprijekorno superiorne atribute na svim komparativnim instancama, bez obzira na to koliko je to u suprotnosti standardima materijalnog svijeta! Spinoza (Baruh, Benedictus, Spinoza) je konstatirao da uz pomoć ove suverene moći razuma čovjek može sa sigurnošću da zna i ono o čemu zna da nikada neće znati!? Naime, osporavajući koncepciju o supstancijalnom dualizmu – tvrdnju da postoje samo dvije supstancije: *res extensa* ili materijalna, i *res cogitans* ili duhovna – Spinoza je dokazao da je tu riječ o atributima, a ne o supstanciji, te da je supstancija samo jedna i jedinstvena. Mi smatramo da nema niti pak može da ima više od dvije supstancije (atributa) zato što ne znamo ništa o nekom *trećom stanju*, niti pak možemo nešto zamisliti što bi bilo ili materijalno ili duhovno – ekstenzivno ili kogitativno! Međutim, iako nemamo empirijsku evidenciju o nekom stanju ili svojstvu čiji atribut ne bi bio ni materijalan ni nematerijalan, odnosno duhovan, Spinoza podsjeća da naša sigurnost u beskonačnosti Boga, (ili ako neko preferira da kaže Priroda - *Deus sive Natura*), daje nam za pravo sa sigurnošću da ustvrdimo da broj atributa koje (Bog ili Priroda) sadrži u sebi, ne može biti ni „2“, ni „102“, niti milion, već mora da je beskonačan! Beskonačno se ne može izraziti konačnim! Čak se ne može izraziti ni formulom „beskonačan broj minus jedan!“ Beskonačno nužno u sebi sadrži beskonačan broj atributa! Bog je izabrao da znamo samo dva od njegovih beskonačno mnogo atributa; Bog je izabrao da otkrije 99 od svog beskonačnog mnoštva imena. No Bog nam je dao i *svjetlost razuma* da bi sa sigurnošću znali da On posjeduje ne samo dva, već beskonačno mnogo atributa i da Njemu pripada beskonačno mnoštvo imena – bez obzira što znamo da nikada nećemo znati druge atribute osim dva spomenuta, niti pak druga imena Božija, osim onih što ih je On izabrao da nam otkrije!

Zbog toga reci: Bog je „Dobar“, „Pravedan“, „Savršen“, „Veliki“, a ne Bog je „Najveći“, „Najpravedniji“, „Najsavršeniiji“, „Najveći“, jer je samo Bog dobar, i veliki, i pravedni, a sve druge stvari koje mi znamo kao „dobre“ ili „pravedne“, „milostive“ ili „velike“, nisu takvi po sebi, već svoju dobrotu i pravednost, svoju moć i veličinu, dobijaju samo od Njega. I sve što živi, bilo da je dan ili hiljadu godina, dobija svoj život od Boga.

Mi smo polomljenice. Živimo samo kada Božija milost zalijepi sve naše dijelove i drži ih na okupu. Zbog toga, recite: „Bog je veliki!“ I to da ne bi pomislili da smo i mi veliki i da se Bog izborio za titulu „Najveći“ na nekom natjecanju s nama!